

was laid over the church, and a stone turret was made outside it".

After the closure of the monastery (in September 1922), all the cave decoration, including the cast-iron iconostasis, was systematically destroyed, only small fragments and one of the icons of the festive row remained from the iconostasis (the icon of the Transfiguration of the Lord).

Left alone with the elements and human greed (meaning treasure hunters), the caves were slowly but steadily destroyed. The revival of the desecrated monastery began in 1996, when a monk (eventually - a hieromonk) Sophroniy (Orlov), appointed here as a caretaker, came to the ruins. In the absence of not only amenities, but also basic living conditions, Father Sophroniy began to clear and put in order the cave complex. In a short period of time, he managed to clear the temple and the caves themselves from debris and rubble. The completely lost northern pillar of the altar barrier was restored in the church, and a stone throne was folded.

In September 1999, Archimandrite Herman (Timonik) arrived at the ruins of the monastery with a small brethren. Initially, they adapted the Elias Church in the ruins of a new hospital building (built in 1911) for divine services. However, in the conditions of winter bad weather, the brethren were forced to leave this temple before the onset of heat and go to the caves.

In the summer of 2005, on the eve of the great jubilee - the 600th anniversary of the appearance of the miraculous Molchenskaya icon of the Most Holy Theotokos - a metal iconostasis was installed in the church (made at the Frunze plant in Sumy, according to the design of the architect Vladimir Bykov; icons priest Vladimir Chernov wrote on metal plates).

Unfortunately, today there is practically no restoration work in the caves, and, meanwhile, there is a lot to restore and save. The cave complex of the Sofroniy Hermitage, like the monastery itself, awaits the new Sofroniy, Serapions and Arsenievs. The caves are still fraught with many interesting facts and discoveries.

Key words: Molchenskaya Sofronieva Pustyn, Abbot Arseny, cave complex, underground church of the Nativity of Christ, iconostasis.

REFERENCES

1. Opisaniye Putivl'skoy Molchanskoy Rozhdestvo-Bogoroditskoy, obshchezhitel'noy Sofroniyevoy pustyni, nakhodyashcheyся v Kurskoy yeparkhii [Description of the Putivl Molchansk Nativity of the Mother of God, the communal Sofroniev Hermitage, located in the Kursk diocese]. (1846). Sankt Peterburg, v Guttenbergovoy Tipografii. [in Russian].

2. Pavlovich, M.K. Provintsial'nyye mastera i restavratsiya soborov Moskovskogo Kremlya nachala 1770-kh godov. [Provincial craftsmen and restoration of the Moscow Kremlin cathedrals in the early 1770s]. Retrieved from: <http://www.rostmuseum.ru/publication/historyCulture/1996/pavlovich01.html>. [in Russian].

3. Palladiy (Batenin), igum. (1895). Istoriko-statisticheskoye opisaniye Molchanskoy Rozhdestvo-Bogoroditskoy Pecherskoy muzhskoy obshchezhitel'noy Sofroniyevoy pustyni i sostoyashchego pri ney skita vo imya Proroka, Predtechi i Krestitelya Gospodnya Ioanna, nakhodyashchikhся v Kurskoy yeparkhii. S risunkami i portretami. Historical and statistical description of the Molchansk Nativity-Theotokos Pechersk male cenobitic Sofroniev desert and the skete of the Prophet, Forerunner and Baptist of the Lord John, located in the Kursk diocese]. Moskva, tipografiya V. A. Gattsuk, Bolotnaya ploshchad', dom Bakhrushina. [in Russian].

4. Kholmogorov, V.I. (1913). Materialy dlya istorii tserkvey Kurskoy, Khar'kovskoy, Orlovskoy, Chernigovskoy i Voronezhskoy guberniy, gorodov i stanits Donskoy oblasti po prikladnym okladnym knigam zhilykh danykh tserkvey patriarshego Kazennogo prikaza 7136 (1628) - 1746 gg. [Materials for the history of the churches of the Kursk, Kharkov, Orel, Chernigov and Voronezh provinces, cities and villages of the Don region according to the income accounting books of the residential data of the churches of the patriarchal Kazenny order 7136 (1628) - 1746.]. Tipografiya Russkogo Tovarishchestva, Moskva, Chistyye prudy, Myl'nikov pereulok, sobstvennyy dom. [in Russian].

5. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov, f. 1209, op. 1, d. 81.

6. Rossiyskiy gosudarstvennyy voyenno-istoricheskiy arkhiv, f. 796, op. 55, d. 98.

7. Rossiyskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv, f. 679, op. 43, d. 56.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2021 р.

Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

УДК 94(477):726:2-523,4

В.Д. Кириєвський

СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКА ЦЕРКВА В СЕЛІ СОБИЧ

Стаття присвячена найстарішій в Шосткинському районі Свято-Михайлівській церкві в с. Собич. За переказами селян, збереженими місцевим краєзнавцем Миколою Степановичем Журним (1940–2014), церква була в селі ще в дотатарські часи. У статті наведені нові, раніше невідомі архівні дані 1910 р. про церкву та прицерковні будівлі.

Ключові слова: церква, монастир, Усобич, Путивльська дорога.

Три церкви було в придеснянському с. Собич за всю історію його існування. Перша з них згоріла у великій пожежі, що пронеслася ураганом над селом. Прошарок згарища знаходять копачі нових могильних ям на півтора-метровій глибині на краю старого кладовища, що на правому березі річки Довгі Води. Цей куток Собича над ставком зветься Городком на Лисичому грудку (Рис. 2). Там був давній Собич, який, за переказом, спалили татари в помсту за побитих селянами здирників данини. Татари винищили селян, вижив лише один старий дід [2].

Назва села Собич походить нібито від урочища Усобич, де колись сталася сутичка, усобича між чернігівськими та новгород-сіверськими князями [3]. Урочище над річкою Довгі Води перетинається прямим, ближчим до Десни, шляхом з Новгорода-Сіверського на Путивль. Праворуч шляху на високому пагорбі біля джерельного Лебежого озера ледь помітні рештки двох курганів. Можливо, у них поховані загиблі у князівській сутичці воїни, хоча собичівці відносять кургани до шведських могил 1708 р.

«Деревня Сопич» при «Большой Путивльської дороге» згадується у переліку володінь Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря, підтверджених грамотою московського царя Івана IV (Грозного) від 6 вересня 1551 р. Також у грамоті згадується Лебеже болото й став, і річка Версула – Вербичівка, ліва притока Довгих Вод [9, с. 145].

31 березня 1671 р. архімандрит Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря Михайло Лежайський надав Івану Голоденку осадний лист на

Рис. 1. Свято-Михайлівська церква у с. Собич. Фото 1934 р.

право оселення людей на монастирських землях в урочищі Усобич [5, с. 409]. З того часу з'явилася в Собичі друга в його історії Свято-Михайлівська церква. Вона була невелика за розміром, стояла на піщаному пагорбі-грудку біля святої криниці під вербами в лузі з лівого берега Довгих Вод. Церква простояла майже століття на перехресті трьох доріг – на Новгород-Сіверський, Путивль та Глухів – й була розібрана, а на її місці звели нову велику дерев'яну церкву на цегляному фундаменті. Її було видно з усіх кутків Собича. Красотою храму дуже пишалися селяни. Усередині церкву прикрашав настінний живопис, іконостас нараховував з півсотні ікон [4].

За мартирологом втрачених святинь Сумщини, складеним істориком Олегом Миколайовичем Корнієнком, церква Архангела Михаїла в селі Собич була збудована в 1734 р. [6, с. 298]. За даними архітектора Віктора Васильовича Вечерського «Михайлівська дерев'яна церква з дзвіницею у с. Собич зведена у другій половині XVIII ст.» [1, с. 41]. У описі св. Михайлівської церкви, зробленому під час страхової оцінки її майна 29 червня 1910 р., зазначено, що церква була «построена неизвестно когда» [8, арк. 159].

Церква перебудовувалася тричі – в 1846, 1886 та 1901 рр. [7, с. 19]. У страховому описі 1910 р. вказано лише 1887 р., тоді «церковь была расширена и обновлена. Здание давнее, прочность посредственная» [8, арк. 159].

Михайлівська однобанна церква (Рис. 1) стояла на цегляному фундаменті, зовні була обшита тесом і покрашена білою масляною фарбою, усередині також покрашена білою масляною фарбою та розписана живописом. Зверху була покрита залізом, покрашеним зеленою масляною фарбою. Довжина церкви разом із дзвіницею становила 15 сажнів (32 м), ширина – 8 і $\frac{3}{4}$ сажні (17,6 м), висота до верху карниза – 3 сажні (6,4 м). Великих вікон нараховувалося 26 шт., малих – 4 шт., дверей зовнішніх стулчастих, обшитих залізом, – 1, одинарних – 1, внутрішніх – 1; дверей зовнішніх стулчастих

Рис. 2. Городок

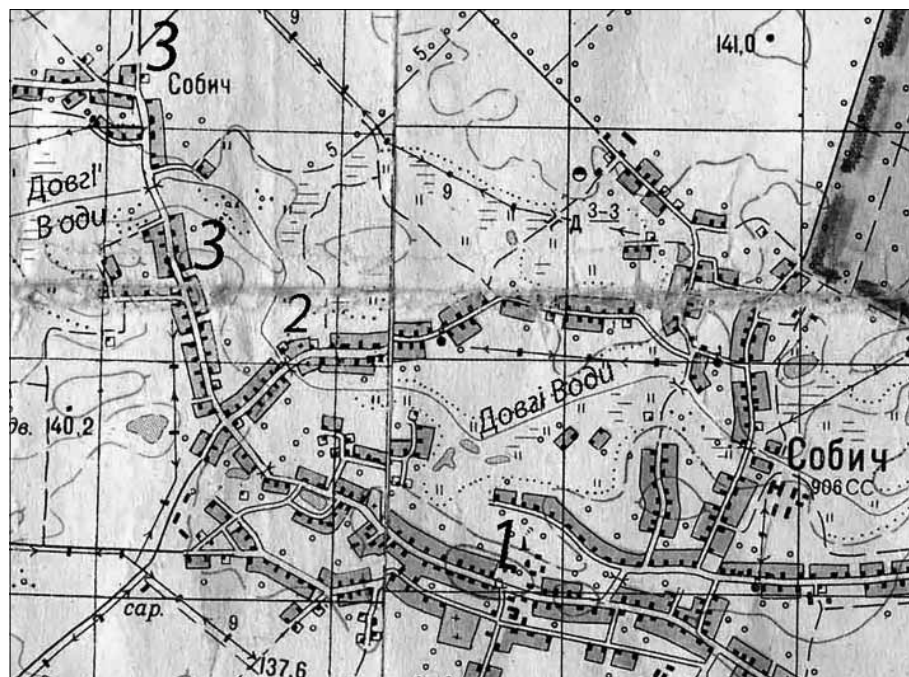

Рис. 3. Карта села Собич: 1 – церква. 2 – Городок. 3 – Путивльська дорога

скляних – 2, внутрішніх стулчастих, обшитих залізом – 3, одинарних, необшитих залізом – 1. Іконостас мав довжину 9 аршин (6,4 м), висоту – 9 аршин (6,4 м), оціночна вартість – 1000 руб. Церква була холодною, не опалювалася. Чотиририкурсна дзвіниця мала загальну висоту до верху карниза у 3 сажні (6,4 м). Найближча до церкви стороння будівля, громадський амбар, знаходився з південного боку церкви на відстані 12 сажнів (25,6 м). Церква оцінювалася разом з іконостасом та дзвіницею у 8000 руб. [8, арк. 161].

У 1898 р. поряд із церквою було збудовано зі старого

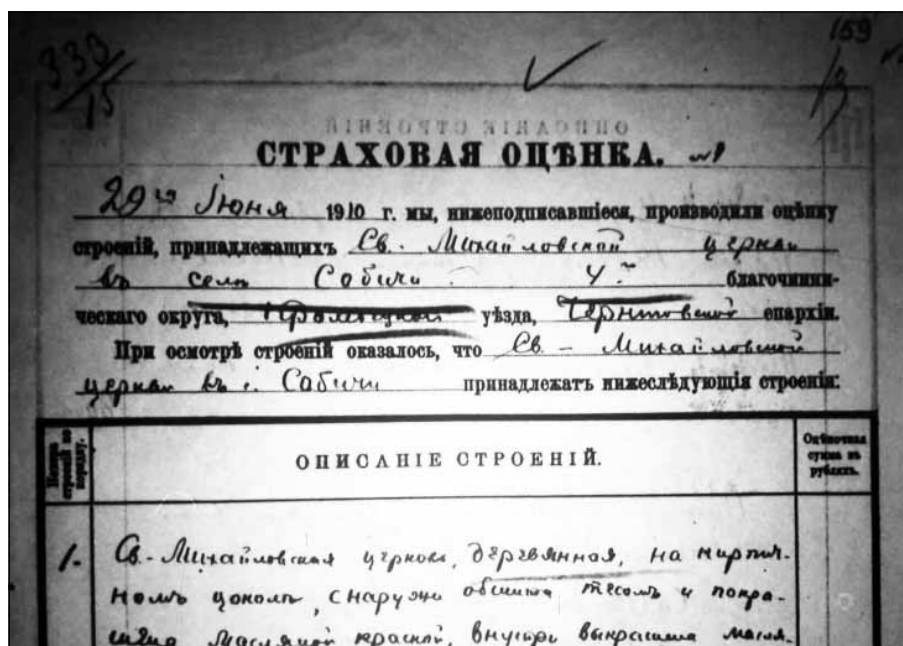

Рис. 4. Фрагмент документа «Страхова оцінка» 1910 р.

Рис. 5. Магазин райспоживспілки на місці згорілої церкви

матеріалу церковно-причтовий дім (квартира для проживання псаломщика). Його довжина становила 3 сажні (6,4 м), ширина – 2 і 2/3 сажні (5,8 м), висота – 1 та 1/3 сажні (2,8 м). Дім був критий соломною, мав 5 вікон (1 x 0,6 м), троє дверей одностулчастих, піч руську та голландську грубку. При домі були рублені сіні та чулан (5,8 x 4,3 x 2,8 м). Страхова вартість дому становила 100 руб. [8, арк. 162].

У дворі церковно-причтового дому стояли доволі старі будівлі, криті соломною: амбар (14,9 x 4,9 x 2,8 м) з колод, з дощатим полом та стелею, при амбарі – навіс дощатий (10,7 x 4,3 x 2,8 м), за ним – два хліви. Перший хлів разом з навісом (15,6 x 4,3 x 2,8 м) був збудований з малих соснових дощок, другий – (10,7 x 4,3 x 2,1 м) теж був дощатим з трьома дверима. Страхова вартість цих будівель становила 50 руб. [8, арк. 164].

Загальна вартість застрахованого церковного майна у 1910 р. становила 8150 руб. Страхову оцінку зробили: замісник благочинного 4-го округу Кролевецького повіту священник Григорій Кучеровський та священники Михайло Савицький, Михайло Вербицький, Олександр Проклавицький, псаломщик Ілля Бондаревський, церковний староста селянин Собича Йосип Мирославович Закотей (за нього неграмотного розписався Мина Шалда), представники приходу – селянин Іван Малашенко та козак Павло Філон [8, арк. 165].

У 1913 р. збудували при церкві новий дім (квартиру для псаломщика) (8,5 x 6,4 x 2,8 м) з соснового бруса, покрили залізом. Дім мав дощату підлогу та дощату тиньковану стелю. У ньому було 8 вікон (1,1 x 0,7 м), знаходились одна піч руська, друга – голландська [8, арк. 168]. Страхову оцінку нового дому в 700 руб. зробили в 1913 р.: замісник благочинного 4-го округу священник Федір Денисенко, приходський священник Михайло Савицький, священник села Клишки Митрофан Коривецький, в. о. псаломщика Арсеній Пономаренко, церковний староста селянин Собича Йосип Закотей (за нього неграмотного розписався Мина Шалда), представники приходу – козаки Антон Кругляк та Захар Кузьменко [8, арк. 169].

У 1929 р. більшовики закрили собицьку церкву. У 1932 р. комсомольці здерли з неї хрести, скинули з дзвіниці усі шість дзвонів. Найбільший розколовся, вгруз у землю. Його викопали й здали разом з усіма дзвонами та хрестами як металобрухт на переплавку для потреб індустріалізації. У церкві влаштували зерносклад. У 1939 р. склад перебудували під сільський клуб. У вересні 1943 р. в церкві перебував військовий госпіталь для червоноармійців, поранених під час форсування Десни.

Після війни в церкві знову запрацював клуб. У 1968 р. його відремонтували, стіни пофарбували товстим шаром, щоб з-під нього не проступав занадто яскравий церковний живопис на стінах та ще з янголами вгорі над картиною «Таємна вечеря» (12 апостолів). Згодом клуб став Будинком культури колгоспу «Червона Україна». У ньому щовечора веселилася молодь, допоки він не запалав уно-

чі з 26 на 27 грудня 1976 р. від замикання електропроводки [4]. Вогняний стовп полум'я в кілька десятків метрів було видно в Шостці. Звідти та з найближчих сіл приїхали аж 11 пожежних машин. До ранку БК згорів до тла. Дивом встояла в пожежі лише частина північної стіни храму, на якій виступив з-під замальованої фарби величний хрест.

У 1980-х рр. райспоживспілка спорудила на місці Свято-Михайлівської церкви магазин сільпо з білої цегли, з великими скляними вікнами й напівпорожніми полицями. Нині маємо, за кілька метрів на захід від магазину, рештки цегляного фундаменту церкви. Свята криниця під вербами внизу пагорба зовсім замулена. Спроби відновити її джерела поки не дали результату, потрібен час на самоочищення цілющої колись води.

У 2019 р. Шосткинська телерадіокомпанія «Акцент» зняла 15-хвилинний фільм спогадів селян Собича про Свято-Михайлівську церкву «Край, який вражає» (3 випуск), який є у вільному доступі в мережі Інтернет на каналі YouTube з 10 грудня 2019 р.

ДЖЕРЕЛА

1. Вечерський В. Архітектурна спадщина Шосткинщини. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2007. Вип. 4. 400 с.
2. Жирный Н. Дань Золотой Орды. *Советское Полесье*, Шостка. 1995. 18 октября.
3. Жирный Н. Происхождение Собича. *Советское Полесье*, Шостка. 1995. 22 ноября.
4. Жирный Н. Храм Архангела Михаила. *Советское Полесье*, Шостка. 1995. 27, 29 марта.
5. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 5–7. Т. 5. Губернский город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. Филарет Гумилевский. Чернигов: Черниговская земская типография, 1874. 443 с.
6. Книга Пам'яті Сумської області: в 3-х т. т. 2 : Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь / Авт.-упорядн. О.М. Корнієнко. Суми: Ярославна, 2007. 324 с.
7. Корноухов Е.А. Алфавитный список церквей Черниговской епархии. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии 1906–1908 гг.* Вып. 7. Чернигов, 1908. 402 с.
8. Российский государственный исторический архив, ф. 799, оп. 33, д. 2345.
9. Русина О.Б. Грамоти Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирю. *Український археографічний збірник. Нова серія*. Т. 5. Вип. 2. Київ : Наукова думка, 1992. 544 с.

Kuryevskiy V.D. St. Michael's Church in the village of Sobyich

The article is dedicated to the oldest St. Michael's Church in the village of Sobyich in Shostka district. According to the legends of the peasants, preserved by the local ethnographer Mykola Stepanovych Zhyrnyi (1940–2014), the church was in the village in the pre-Tatar years. The article presents new previously unknown archival data of 1910 about the church and church buildings. There have been three churches in the village of Sobyich in Prydesnia throughout its history. The first of them burned in a large fire that swept over the village in a hurricane. Traces of the fire are found by diggers of new burial pits at a depth of 1.5 meters of new burial pits dug at the edge of the old cemetery on the right bank of the river Dovhi Vody. On March 31, 1671, Archimandrite of the Novhorod-Siversk Spaso-Preobopazhensky Monastery Mykhailo Lezhaisky granted Ivan Holodenko a siege letter on the right to drive and settle people on the monastery lands in the Usobyich tract. Since then, the second St. Michael's Church in its history has appeared in Sobyich. It was small in size. The church stood for almost a century and was dismantled, and in its place a new large wooden church was built on a brick foundation. In 1929, the Bolsheviks closed the Sobyich church in 1932, Komsomol members tore off its crosses and dropped all six bells from the bell tower. A granary was set up in the church. In 1939 the warehouse was rebuilt as a village club. During the war in 1943, the church housed a military hospital. After the war, the club started working in the church again. In 1968, the club was renovated and renamed the "House of Culture" of the collective farm "Red Ukraine". Young people had fun in the beautiful church every night until it caught fire on the night of December 26–27, 1976 from a short circuit in the wiring.

Key words : churches, monastery, Usobich, Putyvl road.

REFERENCES

1. Vechersky, V. (2007). *Arkhitekturna spadshchyna Shostkynshchyny. Sучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини* [Architectural heritage of Shostka region. Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage]. Issue 4. [in Ukrainian].
2. Zhyrnyi, N. (1995). Dan Zolotoi Ordy [Tribute to the Golden Horde]. *Sovetskoe Polese*, October 18. Shostka. [in Ukrainian].
3. Zhyrnyi, N. (1995). Proishozhdenie Sobicha [The origin of Sobich]. *Sovetskoe Polese*, November 22. Shostka. [in Ukrainian].
4. Zhyrnyi, N. (1995). Khram Arkhanhela Mihaila [Temple of the Archangel Michael]. *Sovetskoe Poles'e*, March 27. Shostka. [in Ukrainian].
5. Filaret Gumilevsky (1874). *Istoriko-statisticheskoye opisaniye Chernigovskoy yeparkhii. Gubernskiy gorod Chernigov. Uyezdy: Chernigovskiy, Kozelezkiy, Surazhskiy, Krolevetskiy i Osterskiy* [Historical and statistical description of the Chernigov diocese. Provincial city of Chernigov. Counties: Chernigov, Kozelezkiy, Surazh, Krolevetskiy and Osterskiy]. Book. 5–7, vol. 5. Chernigov: Chernigov Zemskaya Tyrography. [in Russian].
6. Kornienko, O.M. (Ed.) (2007). *Knyha Pamiati Sumskoi oblasti: v 3-kh t. t. 2: Zruinovani khramy Sumshchyny. Martyroloh vtrachenykh sviatyn* [Book of Memory of Sumy region: in 3 vols. Vol. 2: Destroyed temples of Sumy region. Martyrologist of lost shrines]. Sumy: Yaroslavna. [in Ukrainian].
7. Kornoukhov, E.A. (1908). *Alfavitnyy spisok tserkvey Chernigovskoy yeparkhii* [Alphabetical list of churches of the Chernigov diocese]. *Proceedings of the Chernigov Provincial Archival Commission 1906–1908, issue 7*. Chernigov. [in Russian].
8. Russian state historical archives (RGIA), f. 799, op. 33, d. 2345.
9. Rusina, O.B. (1992). *Hramoty Novhorod-Siverskomu Spaso-Preobrazhenskomu monastiryu* [Letters to the Novhorod-Siverskiy Spaso-Preobrazhenskiy Monastery]. *Ukrainian archaeological collection. Nova seria*, vol. 5, issue 2. Kiev: Naukova Dumka. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.02.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

УДК 93.908(477/84)

О.Б. Пришляк

ЗАМОК У с. КРИВЧЕ ЯК ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Стаття присвячена будівництву, архітектурним дослідженням, вивченню історичних хронологічних процесів оборонного замку в селі Кривче – архітектурної спадщини Західного Поділля як важливого історичного регіону України; опрацьовано проекти пристосування та використання як об'єкта культурної спадщини Національного заповідника «Замки Тернопілля». Збережені залишки пам'ятки архітектури державного значення – замку в селі Кривче Борщівського району – є важливим об'єктом для дослідження оборонної архітектури XVII століття і розвитку туризму в цій місцевості.

Ключові слова: замок, Кривче, фортифікація, пам'ятка архітектури.

Із входженням замку в селі Кривче Борщівського району Тернопільської області до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля» виникла необхідність в узагальненні, аналізі, синтезі результатів уже існуючих досліджень цього об'єкта та проведення нових. На сьогоднішній день відомості щодо Кривченського замку є досить мізерними, тому постає потреба у ґрунтовному вивченні невідомих історичних фактів стосовно архітектури фортифікаційного будівництва на теренах Західного Поділля, що і дозволить